

О.В. БРИНЗАНСЬКА. Дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань: співрозмірність злочину та покарання

Досліджується співрозмірність покарання за дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392 КК України), із характером та ступенем суспільної небезпеки цього злочину, а також співрозмірність покарання за злочин, що розглядається, із покараннями за окремі злочини із суміжними складами.

Ключові слова: дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, злочин, покарання.

Исследуется соразмерность наказания за действия, которые дезорганизуют работу учреждений исполнения наказаний (ст. 392 УК Украины), с характером и уровнем общественной опасности этого преступления, а также с соразмерность наказания за рассматриваемое преступление с наказаниями за отдельные преступления со смежными составами.

Ключевые слова: действия, которые дезорганизуют работу учреждений исполнения наказаний, преступление, наказание.

The article contains the study of adequacy of punishment for actions disorganizing work of penitentiary institutions (art. 392 of Criminal Code of Ukraine) and public danger of this crime also punishments for other crimes.

Key words: actions disorganizing work of penitentiary institutions, crime, punishment.

Стаття 392 Кримінального Кодексу України (далі – КК України) передбачає відповідальність за дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань. Це злочинне діяння відноситься до злочинів, які посягають на діяльність установ кримінально-виконавчої системи, що становлять окремий вид злочинів проти правосуддя. Незважаючи на те, що проблеми кримінально-правової охорони діяльності установ виконання покарань неодноразово становили предмет досліджень науковців, зокрема, М. І. Бажанова, О. М. Джужі, П. С. Матишевського, В. В. Мульченка, В. І. Осадчого, О. І. Плужник, А. А. Стрижевської, В. І. Тютюгіна та ін., діям, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, в юридичній літературі приділено недостатньо уваги. Це пов'язано з тим, що у КК УРСР 1960 р. та радянській кримінально-правовій науці зазначене злочинне діяння розглядалось як злочин проти держави, що зумовило його вивчення поза кримінально-правовою охороною забезпечення реалізації завдань правосуддя. Після набуття чинності КК України 2001 р., у вітчизняній кримінально-правовій науці не провадилось окремих досліджень дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань. Водночас, оскільки окремі об'єктивні прояви злочину, передбаченого ст. 392 КК України, становлять тероризування засуджених у кримінально-виконавчих установах та напад на адміністрацію зазначених установ, має місце проблема розмежування злочину, що розглядається, із злочинами, що посягають на життя та здоров'я особи. Окремі положення постанови Верховного Суду України 26 березня 1993 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях волі» (далі – постанова Пленуму ВСУ № 2 від 26 березня 1993 р.) частково не відповідають положенням чинних КК та Кримінально-виконавчого кодексу України і тому

не можуть враховуватись при кваліфікації злочину, передбаченого ст. 392 КК України. Викладене обумовлює актуальність теми.

До проявів об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 392 КК України, належать: 1) тероризування засуджених у установах виконання покарань; 2) напад на адміністрацію вказаної установи; 3) організація організованої групи з метою тероризування засуджених або нападу на адміністрацію установи виконання покарань; 4) активна участь у такій групі. У п. 4 постанови № 2 від 26 березня 1993 р. Пленум ВСУ розкриває поняття «тероризування» як застосування насильства або погрози його застосування з метою примусити засуджених, які стали на шлях виправлення, відмовитись від сумлінного ставлення до праці, додержання правил режиму, а також вчинення таких дій із помсти за виконання громадських обов'язків щодо зміцнення дисципліни і порядку у кримінально-виконавчій установі. Зі змісту п. 8 постанови Пленуму ВСУ № 2 від 26 березня 1993 р. вбачається, що тероризування засуджених, поєднане з умисним вбивством або із заповіданням умисних тяжких тілесних ушкоджень, слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених відповідними статтями кримінального закону¹. Тобто, фізичним насильством, що охоплюється поняттям «тероризування», можна вважати лише легкі тілесні ушкодження та тілесні ушкодження середньої тяжкості.

Нападом на адміністрацію місця позбавлення волі, згідно з п. 2 постанови Пленуму ВСУ від 26 березня 1993 р., є вчинення насильницьких дій (зв'язування, відібрання зброї, нанесення побоїв або тілесних ушкоджень та ін.), а також погроза застосування насильства відносно представника адміністрації у зв'язку з його законною службовою діяльністю, із наявності реальних підстав побоюватись негайного виконання². Якщо напад на адміністрацію кримінально-виконавчої установи, поєднаний із захопленням заручників або з організацією масових заворушень, що супроводжувались насильством над особою, погромами, знищенням майна, опором представникам влади із застосуванням зброї або предметів, що використовувались як зброя, дії винних осіб кваліфікуються за сукупністю злочинів за ст. 392 КК України та відповідною статтею КК України.

Створення організованої групи за ст. 392 КК України, полягає в діях, спрямованих на об'єднання трьох та більшої кількості осіб з метою вчинення принаймні двох злочинів, що полягають у застосуванні насильства до засуджених або працівників кримінально-виконавчої установи. Участь в організованій групі відповідно до ст. 392 КК України охоплює злочинну діяльність виконавця (особи, що безпосередньо здійснює тероризування засуджених або напад на адміністрацію установи відбування покарання), організатора, підбурювача та пособника³.

Вчинення хоча б одного з діянь, передбачених диспозицією норми, закріпленої у ст. 392 КК України, карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років. Встановлення такого строку покарання обґрунтовується наступним. По-перше, проявами об'єктивної сторони злочину є насильницькі дії, тому нижня межа покарання має бути не меншою, ніж за кваліфіковані види злочинів проти особи. Так, вчинення умисного тілесного ушкодження середньої тяжкості з метою залякування потерпілого або його родичів чи примусу до певних дій карається позбавленням волі від трьох до п'яти років (ч. 2 ст. 122 КК України). По-друге, основний безпосередній об'єкт дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, складає діяльність щодо забезпечення особистої безпеки засуджених під час відбування покарання та персоналу кримінально-виконавчої установи, а здоров'я людини складає додатковий безпосередній об'єкт. Отже, злочин, що

посягає на два охоронювані законом об'єкти, є більш суспільно небезпечним⁴. По-третє, потерпілим від злочину, передбаченого ст. 392 КК України, може бути і особа, що відбуває покарання у виді позбавлення волі, і працівник установи кримінально-виконавчої системи, злочин відносно якого вчиняється у зв'язку з виконанням службових обов'язків, що є обставиною, яка обтяжує покарання (п. 4 ч. 1 ст. 67 КК України). Крім цього, окремі прояви об'єктивної сторони дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, являють собою створення або участь в організованій групі, що збільшує суспільну небезпечність злочину, та є ознакою, що обтяжує покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України). Розглянемо строки покарання, передбачені за дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, відповідно до кримінальних законів окремих зарубіжних держав.

Ст. 319 КК Республіки Вірменія передбачає покарання за дії, що дезорганізують роботу кримінально-виконавчої установи у виді позбавлення волі строком: до двох років – за погрозу застосування насильства відносно працівника кримінально-виконавчої установи; від двох до п'яти років – за застосування насильства, що не становить небезпеки для життя або здоров'я, щодо працівників кримінально-виконавчої установи та засуджених; від п'яти до десяти років – за застосування насильства, небезпечного для життя або здоров'я, до зазначених вище осіб, або організованою групою⁵. У ст. 321 КК Російської Федерації закріплено, що застосування насильства, що не є небезпечним для життя або здоров'я, або погрози насильством відносно засудженого чи відносно співробітника виправної установи або його близьких, карається позбавленням волі від двох до п'яти років. Застосування насильства, небезпечного для життя або здоров'я вказаних осіб, або організованою групою, карається позбавленням волі строком від п'яти до дванадцяти років⁶. За ст. 361 КК Республіки Казахстан погроза застосування насильства відносно співробітника місця ув'язнення або засудженого карається позбавленням волі на строк до п'яти років, а застосування насильства, що не становить небезпеки для життя або здоров'я зазначених осіб – позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років. Ті ж дії, вчинені за попередньою змовою групою осіб або із застосування насильства, небезпечного для життя та здоров'я, ведуть за собою покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років⁷. Стаття 311 КК Латвії встановлює відповідальність за насильство відносно адміністрації місця позбавлення волі або засуджених осіб, а також за створення організованої групи осіб, що відбувають покарання у виді позбавлення волі, або участь у такій групі з метою нападу на адміністрацію місця позбавлення волі та засуджених. Такі діяння караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років⁸.

Таким чином, найменша верхня межа покарання у виді позбавлення волі на строк до восьми років за злочин, що розглядається, передбачена ст. 311 КК Латвії, а найбільша – дванадцять років позбавлення волі, передбачена ст. 321 КК РФ. Що стосується нижньої межі покарання, то найменша нижня межа становить один рік позбавлення волі за погрозу насильством відносно працівника кримінально-виконавчої установи за ч. 1 ст. 319 КК Вірменії, а найбільша – це п'ять років позбавлення волі за ст. 392 КК України. На нашу думку, нижня межа покарання за дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, є зависокою щодо окремих проявів цього злочину. Зокрема, тероризування засуджених вбирає в себе психічне насильство, формою якого є погроза фізичним насильством. Крім цього, тероризування засуджених та напад на адміністрацію установи виконання покарань охоплюють нанесення побоїв, легких тілесних ушкоджень, тілесних ушкод-

жень середньої тяжкості та інші дії, наприклад, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, потребують додаткової кваліфікації. На відміну від ст. 392 КК України, за кримінальними законами деяких зарубіжних держав, дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, охоплюють заподіяння тяжких тілесних ушкоджень (застосування насильства, небезпечного для життя або здоров'я – ч. 3 ст. 321 КК РФ, ч. 3 ст. 361 КК Казахстану, ч. 3 ст. 319 КК Вірменії).

Розглянемо санкції статей 345, 350, 377, 398 КК України, що передбачають відповідальність за погрозу або насильство щодо окремих спеціальних потерпілих: працівника правоохоронного органу, державного та громадського діяча, службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, судді, народного засідателя чи присяжного, захисника чи представника особи. Вибір зазначених статей кримінального закону зумовлений тим, що відповідно до ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів» працівники установи виконання покарань є працівниками правоохоронних органів, але водночас їх діяльність спрямована на забезпечення реалізації вироку суду⁹.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 345 КК України погроза вбивством або насильством щодо працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків карається позбавленням волі на строк до 3 років або альтернативними видами покарань, в т. ч. і не пов'язаними з позбавленням волі. Умисне заподіяння працівникові правоохоронного органу побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Погроза вбивством або заподіянням тяжких тілесних ушкоджень щодо службової особи або громадянина, який виконує громадський обов'язок, з метою припинення їх діяльності або зміни її характеру в інтересах того, хто погрожує, карається арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на строк до двох років (ч. 1 ст. 350 КК України). Умисне нанесення побоїв або заподіяння легкого чи середньої тяжкості тілесного ушкодження вище вказаним особам у зв'язку з їхньою службовою чи громадською діяльністю, караються обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк (ч. 2 ст. 350 КК України).

Ст. 377 КК України передбачає відповідальність за погрозу або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного. Так, ч. 1 ст. 377 КК України за погрозу вбивством або насильством щодо зазначених осіб, а також їх близьких родичів, висловлену у зв'язку із діяльністю з відправлення правосуддя, передбачає такі покарання: виправні роботи на строк до двох років, арешт на строк до шести місяців, обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк. Умисне заподіяння особам, переліченим у ч. 1 ст. 377 КК України, побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк до шести років (ч. 2 ст. 377 КК України). Умисне заподіяння вказаним особам тяжких тілесних ушкоджень карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років (ч. 3 ст. 377 КК України). Погроза вбивством або насильством щодо захисника, представника особи, або їх близьких родичів у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, карається арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на

той самий строк (ч. 1 ст. 398 КК України). До покарань за умисне заподіяння зазначеним особам легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень відносяться: обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк (ч. 2 ст. 398 КК України). Покарання за умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень особам, переліченим у ч. 1 ст. 398 КК України, становить позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років (ч. 3 ст. 398 КК України).

Ст. 346 КК України регламентує відповідальність за погрозу або насильство відносно державного або громадського діяча. Обмеженням або позбавленням волі строком до п'яти років караються погроза вбивством або заподіянням шкоди здоров'ю, викраденням або позбавленням волі щодо Президента України, голови Верховної Ради України, народного депутата України, Прем'єр-міністра України, член Кабінету Міністрів України, голови чи судді Конституційного або Верховного Суду України, чи вищих спеціалізованих судів України, Генерального прокурора України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Голови Рахункової палати, Голови Національного банку України, керівника політичної партії України, а також щодо їх близьких родичів, вчинена у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю (ч. 1 ст. 346 КК України). Умисне заподіяння особам, зазначеним у частині першій зазначеної статті, середньої тяжкості тілесних ушкоджень чи легких тілесних ушкоджень, нанесення побоїв чи вчинення інших насильницьких дій, у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю карається позбавленням волі на строк від чотирьох до семи років (ч. 2 ст. 346 КК України).

Порівнявши санкції статей 345, 350, 377, 398 КК України, що передбачають відповідальність за погрозу або насильство щодо окремих спеціальних потерпілих, можна зробити висновок, що строк покарання у виді позбавлення волі за погрозу застосуванням насильства відносно засудженого або працівника адміністрації установи виконання покарань, що охоплюються злочином, передбаченим ст. 392 КК України, дорівнює строку цього ж покарання за аналогічні дії щодо Президента України та інших осіб, зазначених у ч. 1 ст. 346 КК України – до п'яти років. При цьому, на відміну від ст. 392 КК України, ч. 1 ст. 346 КК України передбачає альтернативний вид покарання – обмеження волі на строк до п'яти років. Крім цього, відповідно до ст. 1 Закону України «Про державний захист працівників правоохоронних органів та суду» працівники установи кримінально-виконавчої системи вважаються працівниками правоохоронних органів, в той час як нижня межа покарання у виді позбавлення волі за ст. 392 КК України становить п'ять років, а за ст. 345 КК України такий самий строк покарання становить верхню межу. Аналогічна ситуація зі злочином, передбаченим ст. 350 КК України: верхня межа покарання у виді позбавлення волі за насильство відносно службової особи або особи, яка виконує громадський обов'язок, становить п'ять років (за наявності альтернативного покарання у виді обмеження волі). Що стосується погрози застосування насильства щодо судді, народного засідателя або присяжного (ч. 1 ст. 377 КК України) та застосування насильства до захисника або представника особи (ч. 1 ст. 398 КК України), то верхньою межею покарання у виді позбавлення волі є три роки. Лише умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень судді, народному засідателю або присяжному (ч. 3 ст. 377 КК України) карається позбавленням волі від п'яти до дванадцяти років – позбавлення волі на такий самий строк призначене і за тероризування засуджених у кримінально-виконавчій установі, напад на адміністрацію, а також організацію з цією метою організованої групи або активну

участь у такій групі, причому диспозицією норми, закріпленою у ст. 392 КК України, не охоплюється нанесення тяжких тілесних ушкоджень.

Проблема співрозмірності санкцій, їх узгодженості між собою полягає в тому, щоб кожна конкретна санкція не лише відображала характер та ступінь суспільної небезпеки діяння, але й узгоджувалась із санкціями за інші злочини¹⁰. Тому ми пропонуємо знизити нижню межу покарання у виді позбавлення волі за вчинення злочину, передбаченого ст. 392 КК України, з п'яти років до трьох років – верхньої межі покарання у виді позбавлення волі за погрозу вбивством або насильством щодо працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків (ч. 1 ст. 345 КК України), а також погрози насильством щодо судді, народного засідателя чи присяжного, захисника або представника особи (ч. 1 ст. 377 та ч. 1 ст. 398 КК України). Беручи до уваги спеціальний суб'єкт дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (особи, засуджені до позбавлення або обмеження волі), доповнювати ст. 392 КК України альтернативним покаранням, як це має місце у статтях 345, 346, 350, 377, 398 КК України, є недоцільним.

На підставі викладеного можна зробити наступні висновки. Оскільки погроза застосування насильства відносно засудженого або адміністрації установи виконання покарань, охоплюється складом злочину дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, нижня межа покарання за цей злочин є завищеною і невідповідною тяжкості діяння. Аналіз положень статей 345, 346, 350 КК України, що встановлюють відповідальність за інші злочини зі спеціальним потерпілим, а також досвід зарубіжних держав, дає підстави вважати, що оптимальним є зниження нижньої межі покарання у виді позбавлення волі за вчинення дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, з п'яти років до трьох років. Верхня ж межа покарання у виді позбавлення волі за злочин, передбачений ст. 392 КК України, є цілком обґрунтованою та не потребує змін.

Одержані висновки мають значення для визначення соціальної сутності дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, та практики призначення покарання за цей злочин.

1. *Постанова* Пленуму Верховного Суду України від 26 березня 1993 р. №2 «Про судову практику у справах, пов'язаних з порушенням режиму відбування покарань у місцях позбавлення волі» зі змінами, внесеними постановами від 13.01.1995 № 3 та 03.12.1997 р. № 12 // *Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах* – (3-є вид., змінене і допов.) – К.: СКІФ, 2008. – С. 164. 2. Там само. – С. 163. 3. *Кримінальний Кодекс України*: Наук.-практ. коментар / Ю. В. Баулін та ін. За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.: «Видавничий Дім «ІнЮр»», 2003. – С. 1063. 4. *Денисова Т.А.* Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз; М-во освіти і науки України, Ін-т права ім. В. Сташиса, Клас. приватного ун-ту. – Запоріжжя: КПУ, 2007. – С. 146. 5. *Уголовный кодекс Республики Армения*: Принят Законом Республики Армения от 18 апр. 2003 г. / Ассоц. «Юрид. центр»; Науч. ред. Е.Р. Азарян, Н.И. Мацнева; – СПб.: Юрид. центр «Пресс», 2004. – С. 328. 6. *Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть*: [Ю.В.Грачева, Л.Д.Ермакова и др.]; Под ред. А.И.Рарога; Моск. гос. юрид. акад. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристь, 2004. – С. 421. 7. *Уголовный кодекс Республики Казахстан*: от 16 июля 1997 г.: с изм. и доп. на 1 авг. 2001 г. / Ассоц. «Юр. центр»; Предисл. И.И.Рогова. – СПб.: Юр. центр Пресс, 2001. – С. 359. 8. *Уголовный кодекс Латвийской Республики*: Принят 8 июля 1998 р. Введен в действие с 1 апр. 1999 г. с изм. и доп. на 1 авг. 2001 г. / Ассоц. «Юрид. центр»; Науч. ред. А.И.Лукашева, Э.А.Саркисовой; – СПб.: Юр. центр «Пресс», 2001.

– С. 255. **9.** Закон України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 № 3781-ХІІ. // Матеріали бази Верховної Ради України «Загальне законодавство»: Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. **10.** Филімонов В.Д. Норма уголовного права. – СПб.: Юр. центр Пресс, 2004. – С. 144.